

10.30497/IFR.2022.241661.1660

20.1001.1.22518290.1400.11.1.2.0

Divine Traditions in the Interpretive View of Ayatollah Khamenei

Seyedeh Samaneh Razavi *
Mohsen Johari **

Received: 20/05/2022

Accepted: 01/09/2022

Abstract

Divine traditions are the fundamental, fixed, and pervasive laws that govern the world of creation. Knowing these rules, while helping to guide people, provides the basis for a more accurate analysis of human societies and better planning of their movement. Ayatollah Khamenei has addressed this important issue in many of his interpretive discussions, so the present study seeks to examine the issue of divine traditions in his interpretive works. This research has been done by thematic analysis method; Therefore, the research data, after purposive sampling, is coded and analyzed in three stages. Finally, the research findings are divided into three major categories: "Characteristics of Divine Traditions", "Some Divine Traditions" and "Results and Fruits of Knowing Divine Traditions" and the network of themes of divine traditions is presented in the interpretive perspective of the Supreme Leader.

Keywords: *Divine Traditions, Quran, Ayatollah Khamenei, Thematic Analysis.*

---

* Master of Family Law, Imam Sadegh University, Tehran, Iran. (Corresponding Author)
Razavi.s124@gmail.com

** PhD student in Culture and Communication, Imam Sadegh University, Tehran, Iran.
Mohsen.johari313@gmail.com

دوفصلنامه علمی «مطالعات قرآن و حدیث»، سال ۱۶، شماره ۱، پیاپی ۳۱

پاییز و زمستان ۱۴۰۱، صص ۱۵۵-۱۸۴

مقاله علمی - پژوهشی

10.30497/qhs.2022.243376.3631

20.1001.1.22518290.1400.11.1.2.0

سنت‌های الهی در دیدگاه تفسیری آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۳۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۰

مقاله برای اصلاح به مدت ۴ روز نزد نویسندگان بوده است.

سیده سمانه رضوی*

محسن جوهری**

چکیده

سنت‌های الهی، قوانین بنیادین، ثابت و فراگیری هستند که بر جهان آفرینش حاکم‌اند. شناخت این قواعد، ضمن کمک به هدایت مردم، زمینه تحلیل دقیق‌تر جوامع انسانی و تدبیر بهتر حرکت آن‌ها را فراهم می‌کند. حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در بسیاری از مباحث تفسیری خود به این موضوع مهم پرداخته است لذا پژوهش حاضر درصدد است تا موضوع سنت‌های الهی را در آثار تفسیری ایشان بررسی کند. این پژوهش با روش تحلیل مضمونی صورت پذیرفته؛ لذا داده‌های پژوهش، پس از نمونه‌گیری هدفمند، طی سه مرحله، کدگذاری و تحلیل شده است. نهایتاً یافته‌های پژوهش ذیل سه کلان مقوله «ویژگی‌های سنت‌های الهی»، «مصادیقی از سنت‌های الهی» و «نتایج و ثمرات شناخت سنت‌های الهی» دسته‌بندی شده و شبکه مضامین سنت‌های الهی در دیدگاه تفسیری رهبر انقلاب ارائه شده است. از جمله سنت‌های الهی استخراج شده در این پژوهش می‌توان به سنت‌های «پیروزی نهایی حق بر باطل»، «نصرت اهل ایمان»، «مجازات»، «آزمایش» و... اشاره کرد.

واژگان کلیدی

سنت‌های الهی، قرآن کریم، آیت‌الله خامنه‌ای، روش تحلیل مضمون.

* کارشناس ارشد حقوق خانواده پردیس خواهران دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

razavi.s124@gmail.com

mohsen.johari313@gmail.com

** دانشجوی دکتری فرهنگ و ارتباطات دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.

مقدمه

رهبران انقلاب اسلامی بارها تأکید کرده‌اند که تغییراتی که انقلاب اسلامی به دنبال آن است بر مبنای قرآن در جامعه و بالأخص در سطح فرهنگی به وجود می‌آید (روشنایی، عمیدی مظاهری و امامی، ۱۳۹۷، ص ۶۰). بر این اساس، بنیان تغییرات اجتماعی در جامعه دینی، بر معارف قرآن کریم استوار است. در میان خیل معارف قرآنی، سنت‌های الهی، به‌خصوص سنت‌های اجتماعی، قوانین بنیادینی محسوب می‌شوند که از یک سو فهم و تحلیل وضعیت موجود هر جامعه‌ای باید در پرتوی توجه به آن‌ها صورت بگیرد و از طرف دیگر تمامی فرایندها پیشرفت و توسعه اجتماعی هم باید در نسبت با آن‌ها طراحی و اجرا شود. کاوش در موضوع سنن الهی به‌خصوص سنت‌های اجتماعی از منظر قرآن کریم و در چارچوب دیدگاه قرآنی رهبر معظم انقلاب اسلامی زمینه این موضوع راه فراهم می‌نماید تا مسیر پیشرفت نظام جمهوری اسلامی بیش‌ازپیش در پرتوی این سنن مورد طراحی و اجرا واقع شود.

مبانی اندیشه دینی، عالم خلقت هرگز به‌صورت عبث و بی‌هدف آفریده نشده است؛ بلکه در پس آفرینش جهان و جهانیان، هدف بسیار مهمی قرار دارد که همان رسیدن به کمال و تقرب به درگاه الهی است. در همین راستا قوانین و سنت‌های بنیادینی بر جهان آفرینش حاکم است که هرگز دچار تغییر و تبدیل نشده و باعث تسهیل حرکت جریان خلقت به سمت هدف خود می‌شود. بر این اساس چنانچه انسان، مجموعه رفتارها و اقدامات خود را با این سنن و قواعد الهی هم‌راستا کند، می‌تواند به‌راحتی در مسیر رسیدن به کمال خود گام بردارد و چنانچه برخلاف این سنت‌های الهی عمل کند، تلاش‌های او مانند شناگری است که در حال شنا کردن برخلاف جریان آب است. توجه به این نکته هم ضروری است که بخش زیادی از این سنت‌های الهی ناظر به بعد اجتماعی زندگی انسان‌ها است که در صوت توجه به آن‌ها می‌توان زمینه رشد و تعالی روزافزون حیات اجتماعی انسان را فراهم نمود.

طبیعی است که هم‌راستا شدن رفتارهای انسان، اعم از رفتارهای فردی و اجتماعی، با سنن الهی نیازمند شناخت هرچه دقیق‌تر این سنت‌هاست. قرآن کریم به‌مثابه کتاب هدایت زندگانی انسان‌ها، به معرفی و تبیین این سنن و قواعد الهی پرداخته است و در امتداد همین هدایت‌های قرآنی، بسیاری از متفکران مسلمان نیز در اقیانوس معارف قرآنی به کاوش درباره این سنن پرداخته‌اند. نکته حائز اهمیت آن است که این کتاب آسمانی در موارد زیادی از سنت‌های الهی به‌صورت غیرمستقیم یاد کرده است و در اینجاست که نقش مفسران ژرف‌اندیش در مسیر اصطیاد این نکات ظریف از کلام‌الله بیش‌ازپیش اهمیت پیدا می‌کند.

طرح مسئله

رهبر فرزانه انقلاب اسلامی، حضرت آیت‌الله‌العظمی سید علی خامنه‌ای، یکی از برجسته‌ترین متفکران معاصر اسلامی است که دارای یک اندیشه قرآن‌بنیان می‌باشد. ایشان در مقدمه کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی، یکی از مهم‌ترین خصوصیت‌های مباحث فکری اسلامی را ابتدای این مباحث به متون و مدارک اصیل دینی به‌خصوص قرآن کریم می‌داند:

«در استنباط و فهم اصول اسلامی، [باید] مدارک و متون اساسی دین، اصل و منبع باشد؛ نه سلیقه‌ها و نظرهای شخصی یا اندوخته‌های ذهن و فکر این و آن... تا حاصل کاوش و تحقیق، به‌راستی اسلامی باشد و نه هر چیز جز آن. برای برآمدن در این منظور، قرآن کامل‌ترین و موافق‌ترین سندی است که می‌توان به آن متکی شد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۵، صص ۳۴-۳۵).

یکی از ویژگی‌های مهم و برجسته دیدگاه تفسیری رهبر حکیم انقلاب، فهم اجتماعی و سیاسی ایشان از آیات کریمه قرآن است. به عبارت دیگر:

«نگاه تخصصی رهبر انقلاب اسلامی به دین و مبانی آن، تأثیر مستقیم در پیدایی دیدگاه‌های تفسیری ایشان... داشته است. با بررسی آثار تفسیری آیت‌الله خامنه‌ای روشن می‌شود که گرایش تفسیری ایشان عمدتاً اجتماعی و سیاسی است؛ اگرچه در مواردی گرایش‌های کلامی و علمی هم دارند. روش تفسیری ایشان هم، روش عقلی و اجتهادی است و در مواردی نیز از روش قرآن با قرآن بهره می‌گیرند» (عینی‌زاده و مؤدب، ۱۳۹۶، ص ۱۵۶).

اساساً یکی از مؤلفه‌های برجسته مباحث قرآنی حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، توجه دائمی به موضوع سنت‌های الهی است. به‌عنوان مثال توجه معظم‌له به این موضوع در تفسیر سوره مبارکه براءت به‌وضوح به چشم می‌آید. برای نمونه:

۱. ذیل آیه ۲ سوره توبه، جمله «وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ» (توبه: ۲) را اشاره به قانون الهی و سنت خدا می‌دانند که: خداوند، پوشاننده حق و حقیقت را رسوا خواهد کرد.

۲. ذیل آیه «قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ» (توبه: ۱۴) به این سنت اشاره شده که رسیدن به کمال و سعادت و حل مشکلات، در سایه تلاش افراد است و نه صرفاً سپردن کارها به خدا و روی آوردن به تن‌پروری یا خرافات.

۳. ذیل آیه ۳۹ سوره توبه، شرکت نکردن مردم در جنگ با دشمنان و شانه از زیر بار مسئولیت خالی کردن، عامل ذلت، بدبختی و خواری در دنیا و مسلط شدن دشمنان معرفی شده و از آن به‌عنوان قانون و سنت خلقت یاد شده است.

۴. ذیل آیه «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا...» (توبه: ۱۶) امتحان و آزمایش را از سنت‌های الهی می‌شمارند

۵. ذیل آیه ۴۰ سوره توبه، بیان شده که ما در مسیر جریان سنت‌های خدایی در جهان قرار گرفته‌ایم و سنت خدایی آن است که اسلام در جهان فراگیر شود.

۶. در تفسیر آیه ۴۱ سوره توبه، مجاهدت و تلاش پیگیر برای بقای اندیشه و فکر، به‌عنوان سنتی الهی در عرصه اجتماع بیان شده و به یکی از سنت‌های الهی در عالم تکوین یعنی جاذبه تشبیه و ثبات و جاودانگی آن تبیین شده است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶، صص ۹-۱۰).

لذا با بررسی آثار قرآنی رهبر انقلاب از جمله کتاب‌های «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن کریم»، «تفسیر سوره براءت»، «تفسیر سوره مجادله»، «تفسیر سوره ممتحنه»، «تفسیر سوره حشر»، «تفسیر سوره حمد» و «تفسیر سوره بقره» که اغلب آنها به‌تازگی توسط دفتر حفظ و نشر آثار رهبر انقلاب منتشر شده است، می‌توان به فهم عمیقی از سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش دست یافت. همان‌طور که گفته شد، بخش عمده‌ای از مباحث رهبر انقلاب که ایشان در آنها، اصالتاً در مقام بیان دیدگاه‌های قرآنی خود بوده‌اند (این مباحث در جلساتی با عنوان تفسیر قرآن کریم، قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی توسط حضرت آیت‌الله خامنه‌ای برگزار شده است)، صرفاً در سال‌های اخیر منتشر شده و لذا پیش از آن امکان کاوش دقیقی ناظر به این بعد از شخصیت علمی معظم‌له، یعنی شخصیت قرآنی شخصیت ایشان وجود نداشت؛ به همین دلیل پژوهش حاضر درصدد است تا موضوع مهم سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش را که به‌صورت پراکنده در این آثار مهم تفسیری مطرح شده است، با تبعیت از یک روش نظام‌مند علمی در حوزه متن‌پژوهی، به‌صورت منظم و منسجم استخراج کند. این پژوهش صرفاً به ارائه یک شبکه ساده از مضامین مطرح شده توسط رهبر معظم انقلاب در موضوع پژوهش بسنده نکرده و تلاش کرده است تا نهایتاً یک الگوی نظری از موضوع سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش را ذیل منظومه فکری رهبر معظم انقلاب ارائه دهد و این الگو را در قالب یک روایت به مخاطبان خود عرضه کند.

بر این اساس پژوهش پیش رو درصدد آن خواهد بود که از طریق مطالعه و بررسی آثار قرآنی رهبر معظم انقلاب به بررسی موضوع سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش بپردازد. بر اساس مجموعه نکات بیان شده، سؤال اصلی این پژوهش عبارت است از: دیدگاه رهبر معظم انقلاب درباره تأثیر سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش چیست؟ همچنین سؤالات فرعی این پژوهش عبارت‌اند از:

- ۱) سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش از منظر رهبر معظم انقلاب اسلامی کدام هستند؟
- ۲) سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش از چه ویژگی‌هایی برخوردارند؟
- ۳) وجود سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش، چه آثار و تبعاتی در زندگی انسان دارد؟

پیشینه تحقیق

پیشینه پژوهش حاضر در دو دسته قابل تقسیم‌بندی است. گروه نخست شامل پژوهش‌هایی می‌شود که به موضوع «سنت‌های الهی از منظر رهبر معظم انقلاب» پرداخته است. گروه دوم پژوهش‌هایی است که به صورت کلی به موضوع «سنت‌های الهی از منظر قرآن کریم» پرداخته‌اند. بر اساس بررسی‌های صورت گرفته فقط یک پژوهش در حوزه دیدگاه رهبر معظم انقلاب نسبت به موضوع سنت‌های الهی صورت گرفته است. جعفری نژاد، زارع و شفیعی در مقاله خود با عنوان «نقش سنت‌های الهی در تداوم انقلاب اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری»، به موضوع تأثیر سنن الهی بر امتداد یافتن انقلاب اسلامی پرداخته‌اند (جعفری نژاد، زارع و شفیعی، ۱۳۹۹). نکته حائز اهمیت این است که پژوهش مذکور درصدد بررسی موضوع سنت‌های الهی در کلیت خود نبوده و صرفاً جنبه تأثیر این سنت‌ها را بر موضوع انقلاب اسلامی مورد توجه قرار داده است، حال آنکه پژوهش حاضر در نگاهی وسیع‌تر، موضوع سنت‌های الهی را در مباحث قرآنی آیت‌الله خامنه‌ای مورد کنکاش قرار می‌دهد.

پژوهش‌های نسبتاً پرتعدادی با محوریت سنت‌های الهی از منظر قرآن صورت گرفته است که شاید مهم‌ترین آنها کتاب معروف «سنت‌های تاریخی در قرآن» اثر شهید آیت‌الله سید محمدباقر صدر باشد. در این کتاب به موضوعاتی از قبیل «قانون‌مندی و نظام در جریان‌های تاریخی»، «نمونه‌هایی از سنت‌های تاریخی در قرآن» و «صحنه‌هایی که در آنها سنت‌های تاریخی حاکم است» پرداخته شده است (صدر و موسی اصفهانی، ۱۳۸۸). مقاله «بررسی دیدگاه آیت‌الله محمدباقر صدر در زمینه سنت‌های اجتماعی در قرآن»، روش شهید صدر در بیان سنت‌های اجتماعی از دید قرآن را مورد بررسی قرار داده است. (پرچم و باقرپور، ۱۳۹۳، ص ۱۳). مرادخانی تهرانی در کتاب خود با عنوان «سنت‌های اجتماعی الهی در قرآن» به بیان تعریف و اقسام سنت‌های الهی پرداخته و سنت‌هایی مانند استخلاف، هدایت، اضلال، ابتلاء و آزمایش، امداد و... را مورد بررسی قرار داده است (مرادخانی تهرانی، ص ۱۳۹۴).

حامد مقدم هم در کتاب خود با عنوان «سنت‌های اجتماعی در قرآن کریم» هم به کاوش درباره سنت‌هایی مانند ظهور و سقوط امت‌ها، هدایت و اضلال الهی، پیروزی حق بر باطل،

مجازات، مهلت دادن و عبرت‌آموزی پرداخته است؛ هم چنین وی در مقاله‌ای با همین عنوان، تعدادی از سنت‌های اجتماعی الهی را مورد بررسی قرار داده و به ارتباط متقابل و هماهنگی سنت‌های اجتماعی در قرآن کریم اشاره نموده است (حامدمقدم، ۱۳۹۵، ص ۴۲).

بر اساس آنچه گفته شد معلوم می‌شود که در هیچ‌کدام از پژوهش‌های پیشینی انجام شده، موضوع سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش در آثار تفسیری رهبر معظم انقلاب مورد بررسی قرار نگرفته و لذا ورود پژوهش حاضر به موضوع سنت‌های الهی از دریچه دیدگاه تفسیری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، وجه نوآوری و تمایز این پژوهش به شمار می‌آید.

۱. چارچوب مفهومی پژوهش

۱-۱. چیستی سنت

به‌طورکلی سنت در نزد اهل لغت به معنای راه، روش، شیوه، طریقه، خوی، عادت، قانون، آیین، شریعت، رسم، سیره، طبیعت و سرشت آمده است (دهخدا، ۱۳۶۳، ج ۱۶، ص ۲۰۳۲ و عمید، ۱۳۷۵، ص ۷۵۵ و ۲۱۳۹) و در ترکیب‌های مختلف، معانی دیگری نیز از آن اراده شده است. همچنین گفته شده سنت که جمع آن سنن است از ماده سن به معنای جریان مستمر یک شیء است و این جریان به‌آسانی و سهولت انجام می‌پذیرد؛ این جریان مستمر ممکن است در عمل یا کلام و یا صفتی از صفات باشد که با اختلاف موارد، ضوابط آن نیز مختلف می‌شود (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۵، ص ۲۳۷). توضیحات بیشتری از سنت در بیان لغت‌شناسان وجود دارد؛ از جمله در کتاب واژه‌شناسی «المحیط فی اللغه» سنت، خو گرفتن به چیزی دانسته شده است (صاحب بن عباد، ۱۴۱۴، ص ۲۴۸). ابن فارس در معجم «مقاییس اللغه» پس از آن که سنت را شیوه و روش معنا کرده بیان می‌کند که سنت را بدین نام نهاده‌اند زیرا همواره در گردش است (ابن فارس، ۱۴۰۱، ج ۳، ص ۶۱). فیومی در «مصباح المنیر»، سنت را به معنای روش و شیوه در نظر گرفته و بر این باور است که سنت، می‌تواند حمیده و پسندیده و یا نکوهیده (ذمیمه) باشد. (فیومی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۲۹۲).

۲-۱. چیستی سنت‌های الهی

فرهنگ عمید، «سنت الهی» را بایدها و نبایدهای خدا می‌داند (عمید، ۱۳۷۵، ص ۷۵۵). در معجم «لغة الفقهاء» نیز در معنای سنت خداوند به این که سنت‌ها قوانین و ضوابط افعال خداوند هستند، اشاره شده است (قلعجی، ۱۴۰۸، ص ۲۵۰). راغب در «مفردات» با نگاه به آیه «سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ

خَلَّتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا» (فتح: ۴۸) سنت الهی را روش حکمت خدا و شیوه بندگی می‌داند (راغب اصفهانی، ۱۳۸۷، ص ۴۲۵). ابن منظور در «لسان العرب»، سنت الهی را بایدها و نبایدهای خدا و شیوه‌ای استوار در بازگویی دین برای مردم دانسته است (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۳، ص ۲۲۵). طریحی در «مجمع البحرین»، از گزاره قرآنی «وَقَدْ خَلَّتْ سُنَّةُ الْأُولَى» (حجر: ۱۳) بهره گرفته و بر این باور است که سنت الهی، شیوه‌ای است که خدا در نابودی امت‌های پیشین به کار گرفته است؛ همانان که در برابر پیامبران ایستادند و فراخوان آنان را دروغ شمردند (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۶، ص ۲۶۸). حسن مصطفوی، محقق معاصر، می‌گوید:

«سنت خداوند جریان ظهور صفات الهی بر طبق ضوابط خاصی است که این ضوابط مختلف است و اختلاف ضوابط ناشی از اختلاف هر صفت و اختلاف مقتضای آن صفت است» (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۵، ص ۲۳۷).

کلینی در «باب النوادر» از فصل دوم کتاب کافی، سخنی را از امام صادق (علیه‌السلام) روایت می‌کند که فرموده‌اند: «إِنَّ الْقُرْآنَ نَزَلَ أَرْبَعَةَ أَرْبَاعٍ رُبُعٌ حَلَالٌ وَ رُبُعٌ حَرَامٌ وَ رُبُعٌ سُنَنٌ وَ أَحْكَامٌ وَ رُبُعٌ خَبْرٌ مَا كَانَ قَبْلَكُمْ وَ نَبَأٌ مَا يَكُونُ بَعْدَكُمْ وَ فَصْلٌ مَا بَيْنَكُمْ»؛ قرآن در چهار بخش نازل شده، یک چهارم حلال و یک چهارم حرام و یک چهارم سنت‌ها و احکام و یک چهارم اخبار گذشتگان و آیندگان شما و آنچه پراکندگی را از میان شما برمی‌دارد است (کلینی، ۱۴۰۷، ص ۶۲۷). در نتیجه این روایت، «سنت» یکی از چهار پایه بنیادین ساختار کتاب الهی قرآن به شمار می‌آید. صاحب مجمع‌البیان در تعریف سنت می‌گوید:

«سنت، روشی است که در تدبیر حکم به کار می‌رود و سنت رسول خدا، عبارت است از روش ایشان که به امر خداوند جاری می‌نمایند؛ پس از این رو به ایشان نسبت داده می‌شود، روشی که یک مرتبه یا دومرتبه انجام بشود سنت نامیده نمی‌شود؛ زیرا سنت به روش متداول و رایج اطلاق می‌گردد» (طبرسی، ۱۴۱۵، ص ۵۸۴).

علامه طباطبایی در تعریف سنت می‌گوید:

«سنت عبارت از روشی عادی است که طبق طبع و مقتضای آن، چنین روشی در اکثر و یا در تمام موارد جاری و معمول می‌گردد» (طباطبایی،

۱۳۹۳، ص ۳۴۰)

به باور شهید مطهری:

«آنچه در اصطلاح فلسفه به نام (نظام جهان) و (قانون اسباب) خوانده می‌شود، در زبان دین، سنت الهی نامیده می‌شود» (مطهری، ۱۳۹۹، ص ۱۱۱).

از کلام شهید آیت‌الله صدر نیز این چنین برداشت می‌شود که سنت‌های الهی عبارت است از ضوابطی که خداوند متعال آن‌ها را برای تنظیم پدیده‌های هستی وضع کرده است (صدر، ۱۳۹۳، ص ۵۳).

مصباح یزدی معتقد است:

«سنت الهی ضابطه انجام فعل الهی است و یا روش‌هایی است که خدای متعال امور عالم را بر پایه آن تدبیر و اداره می‌کند ... سنت‌های الهی بدان معنا نیست که فعل مستقیماً از خدا صادر شود، بلکه ممکن است اسباب و وسایل طبیعی، عادی، فوق طبیعی و غیبی در کار باشد، در عین حال به خدا نسبت داده شود» (مصباح یزدی، ۱۳۷۹، صص ۴۰۹-۴۱۰)

چراکه مطابق با بینش اسلامی و قرآنی، همه عالم سپاهیان خداوند هستند: «وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (فتح: ۷). پس با توجه به تعریف‌های ذکر شده، سنت در قرآن از نظر مفسران، عبارت از رفتارهایی است که خداوند به صورت مستمر در مورد عالمیان و آدمیان انجام داده و می‌دهد، به گونه‌ای که حاکی از قانونمند بودن آن رفتارهاست؛ از این رو، گفته شده سنت الهی، روش‌هایی هستند که خدای متعال، امور عالم و آدم را بر پایه آن‌ها تدبیر و اداره می‌کند (مصباح یزدی، ۱۳۷۹، ص ۴۲۵) در قرآن کریم از این سنن به سنه الله تعبیر شده است.

واژه «سنت» در اشکال مختلف در قرآن در مجموع، شانزده مرتبه به کار رفته است؛ به صورت «سنه الله» هشت بار در پنج آیه به کار رفته است که در آن خداوند سبحان، فاعلیت کار را به خویش نسبت داده و به اسم جلاله الله اضافه شده است؛ در یک مورد هم لفظ سنت به ضمیر جمع «لستننا» اضافه شده است. واژه سنت به صورت جمع «سنن» و «سنن الذین من قبلکم» دو بار در قرآن آمده است؛ همچنین به صورت «سنه الاولین» چهار بار، در چهار آیه و «سنه من قد ارسلنا» یکبار به کار رفته است؛ اسناد سنت به غیر خداوند در آیات ذکر شده، به اعتبار مفعول بودن آن‌ها برای سنن می‌باشد (مرادخانی، ۱۳۹۴، صص ۹۲-۹۳) به عبارت دیگر، به کارگیری گزاره‌هایی مانند «سنه الاولین» و «سنن الذین من قبلکم» نشان‌دهنده دو سنت ناهمسان در برابر «سنت الهی نیست، بلکه به اعتقاد برخی اندیشمندان هدف از گزاره «سنه الله» روشی است که خدا از روی حکمت خویش و بر پایه رفتار و سلوکی که مردم با شریعت او دارند، نسبت به آنان روا می‌دارد (خرمشاهی، ۱۳۷۷، ص ۱۲۲۱)

۲. روش تحقیق

با توجه به این که پژوهش حاضر دارای ماهیت اکتشافی بوده و درصدد استخراج و صورت‌بندی دانش ضمنی موجود در مجموعه‌ای از متون است، در آن از رهیافت کیفی بهره برده شده است. در میان انواع روش‌های کیفی، این پژوهش با استفاده از روش تحلیل مضمون^۱ صورت گرفته است چرا که این روش یکی از کارآمدترین و انعطاف‌پذیرترین روش‌های تحلیل کیفی به حساب می‌آید. شایان ذکر است که در این پژوهش، کاربست روش تحلیل مضمون در فهم آراء و نظرات تفسیری یکی از مفسران معاصر قرآن کریم، یعنی حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، مورد توجه قرار داشته است نه در خود فرایند تفسیر قرآن.

به تعبیر دیگر، رهبر معظم انقلاب از طریق روش تفسیری مختار خود، مباحث قرآنی‌شان را تولید کرده و به مخاطبان ارائه کرده است و در این پژوهش برای فهم، تدوین و انسجام‌بخشی به مباحث تفسیری معظم‌له و استخراج الگوی نظری از مباحث مذکور روش تحلیل مضمونی مورد استفاده قرار گرفته است. به تعبیر دیگر، در پژوهش حاضر، روش تحلیل مضمون به یاری پژوهشگران آمده است تا بتوانند گزاره‌های تفسیری مطرح شده توسط رهبر انقلاب که به مثابه یک دانش ضمنی در خلال مباحث مختلف ایشان مطرح شده را به نظم در آورد و با داشتن یک نگاه کل‌نگر نسبت به آنها، مباحث معظم‌له در موضوع سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش را در قالب یک الگوی واحد عرضه کند.

روش تحلیل مضمون پژوهشگر را قادر می‌سازد که داده‌های پراکنده را به مجموعه‌ای منسجم و یکپارچه تبدیل کند (Braun & Clarke, 2006). از این روش «می‌توان به‌خوبی برای شناخت الگوهای موجود در داده‌های کیفی استفاده کرد. تحلیل قالب مضامین و تحلیل شبکه مضامین نیز از ابزارهایی هستند که معمولاً در تحلیل مضمون به کار می‌روند. قالب مضامین، فهرستی از مضامین را به‌صورت سلسله‌مراتبی نشان می‌دهد. شبکه مضامین نیز ارتباط میان مضامین را در نگاره‌هایی شبیه تارنما نشان می‌دهد» (عابدی جعفری، تسلیمی، فقیهی و شیخ‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۱۵۱).

روش‌های مختلفی برای تحلیل مضمون وجود دارند اما به‌طور کلی فرایند تحلیل مضمون را می‌توان به سه مرحله کلان تقسیم نمود: ۱. تجزیه و توصیف متن، ۲. تشریح و تفسیر متن، ۳. ادغام و یکپارچه کردن مجدد متن (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۸، ص ۵۹).

^۱ Thematic Analysis

در یک نگاه کلان، گام‌های مختلف تحلیل مضمونی عبارت‌اند از: آشنایی با داده‌ها، کدگذاری اولیه، شناخت مضامین (استفاده از یادداشت‌ها و نقشه‌های ذهنی)، ترسیم شبکه مضامین، تحلیل شبکه مضامین و تدوین گزارش (روایت مختصر، مستند، منسجم، منطقی، بدیع و متقاعدکننده برآمده از داده‌ها)

مرحله	گام	اقدام
۱- تجزیه و توصیف متن (کدگذاری توصیفی)	آشنا شدن با متن	مکتوب کردن داده‌ها (در صورت لزوم) مطالعه اولیه و مطالعه مجدد داده‌ها نوشتن ایده‌های اولیه
	ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری	پیشنهاد چارچوب کدگذاری و تهیه قالب مضامین تفکیک متن به بخش‌های کوچک‌تر کدگذاری ویژگی‌های جالب داده‌ها
	جستجو و شناخت مضامین	تطبیق دادن کدها با قالب مضامین استخراج مضامین از بخش‌های کدگذاشته متن پالایش و بازبینی مضامین
۲- تشریح و تفسیر متن (کدگذاری تفسیری)	ترسیم شبکه مضامین	بررسی و کنترل همخوانی مضامین با کدهای مستخرج مرتب کردن مضامین انتخاب مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر ترسیم نقشه (های) مضامین اصلاح و تأیید شبکه (های) مضامین
	تحلیل شبکه مضامین	تعریف و نام‌گذاری مضامین توصیف و توضیح شبکه مضامین
۳- ترکیب و ادغام متن (یکپارچه‌سازی)	تدوین گزارش	تلخیص شبکه مضامین و بیان مختصر و صریح آن استخراج نمونه‌های جالب داده‌ها مرتبط کردن نتایج تحلیل با سؤالات تحقیق و مبانی نظری نوشتن گزارش علمی و تخصصی از تحلیل‌ها

جدول شماره (۱): فرایند گام‌به‌گام تحلیل مضمون

(عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۱۷۸)

داده‌های موردنیاز این پژوهش با استفاده از شیوه جستجوی کلیدواژه‌ای و متن‌کاوی استخراج شده است. داده‌های حاصل طی سه مرحله کدگذاری توصیفی، تحلیلی و یکپارچه‌ساز مورد تحلیل واقع شده است. در این فرایند از میان ۴۱ گزاره استخراج شده، تعداد ۴۲ کد توصیفی استخراج شد. کدهای توصیفی استخراج شده در گام بعدی کدگذاری ذیل ۱۲ کد تفسیری دسته‌بندی شدند و در آخرین مرحله کدگذاری کدهای تفسیری ذیل ۳ کد یکپارچه‌ساز قرار گرفتند. در نهایت با توجه به کدگذاری‌های انجام شده، شبکه مضامین سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش از منظر رهبر معظم انقلاب اسلامی طراحی و ترسیم شد.

۳. تحلیل داده

در جریان پژوهش حاضر، ۴۲ مضمون پایه استخراج شده از دل گزاره‌ها، ذیل ۱۲ کد تفسیری دسته‌بندی شدند و نهایتاً کدهای تفسیری ذیل ۳ مضمون یکپارچه‌ساز قرار گرفتند.

۳-۱. کدگذاری توصیفی

جدول ذیل، نمونه‌ای از مرحله اولیه تحلیل مضمون را نشان می‌دهد که در آن کدهای اولیه و مضامین پایه قابل مشاهده است:

ردیف	گزاره	مضمون اولیه
۱	<p>إِنَّ نُصَيْبَكَ حَسَنَةٌ تَسُوهُمْ وَ إِنَّ نُصَيْبَكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرًا مِنْ قَبْلِكَ وَ يَتَوَلَّوْا وَ هُمْ فَرِحُونَ (توبه: ۵۰)... ای منافقان! اگر شما از شکست یا کشته شدن مان در این جنگ خوشحال میشوید، بدانید که در اشتباهید. اگر بلیه‌ای به ما اصابت کرد یا مصیبتی به ما رسید، باکی نیست؛ چراکه آنچه سنت عالم، برای ما و گروه مثل ما نوشته است، چیزی جز خیر فتح و پیروزی نهایی نیست، که حتماً نصیب ما خواهد شد. این معنا ناظر به همان سنت پیروزی نهایی حق بر باطل است، که پیش از این گذشت. اگر حق و باطل در مقابل هم صف کشیدند و باهم درگیر شدند و به جان هم افتادند، پیشرفت از آن حق است. این سنت عالم است؛ چون خلقت عالم بر مبنای حق است و جریان طبیعی عالم بر وفق حق و حقیقت؛ لذا حق در این عالم پیش میرود و برخلاف باطل، پیروزی از آن او است (خامنه‌ای، ۱۳۹۶ب، ص ۳۳۶)</p>	سنت پیروزی نهایی حق بر باطل
۲	<p>كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَ أَكْثَرَ أَمْوَالاً وَ أَوْلَاداً فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلْقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلْقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلْقِهِمْ وَ كُضِّمْتُمْ كَأَذِي خَاضُوا أَوْلِيَّكَ حَبِطَتْ</p>	ثابت بودن در طول تاریخ

<p>امکان تحلیل حرکت جوامع در پرتوی سنت‌های الهی</p> <p>امکان تدبیر حرکت جوامع در پرتوی سنت‌های الهی</p>	<p>أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (توبه: ۶۹)... از این آیه یک مطلب اساسی و کلی‌تر از مطالب پیش استفاده می‌شود که آیات دیگر نیز آن را تأیید می‌کند، و آن «تشابه و همسانی تاریخ» است... این آیه و آیات نظیر آن، گویای این حقیقتند که تمام حوادث و پدیده‌ها و وقایع تاریخ بشریت از اول تا به آخر، از صبحگاه تا غروب بشریت، همگی با یک سلسله قوانین واحد و سنن واحد اداره می‌شود. در همهٔ زمانها علت پیشرفت و ترقی ملت‌ها یک چیز است، و یک عامل است که ملت‌ها را به پیش میبرد، و نیز در همهٔ زمانها یک علت است که مردم را به زبونی و انحطاط وامیدارد (خامنه‌ای، ۱۳۹۶، ص ۴۵۷)</p>	
<p>فراگیری در تمامی جوامع و فرهنگ‌ها</p>	<p>اگر ما در جامعه‌ای مطالعه کردیم و ثابت شد که عامل فاسدکنندهٔ آن اجتماع و نیز عامل ضد آن چیست، در مطالعهٔ جامعه‌های دیگر که ده قرن با آن فاصله دارد، باید به سراغ همان عوامل برویم و همان‌ها را پیدا کنیم، و اگر بگردیم پیدا خواهد شد؛ زیرا سنن و قوانین طبیعت، همه یکسان هستند (خامنه‌ای، ۱۳۹۶، ص ۴۵۷)</p>	<p>۳</p>
<p>سنت رسوا و خوار شدن کفار</p>	<p>«وَ أَنَّ اللَّهَ مُخَيِّرُ الْكَافِرِينَ» (توبه: ۲)؛ و بدانید که خداوند رسواکنندهٔ کافران است؛ به خذلان و خواری گرفتارشان می‌کند. قوانین و سنت‌های الهی دربارهٔ کافران جاری است و این سنت هم از سنن خداوند است که کافران را رسوا و خوار می‌نماید. او آنچه را آنان می‌پوشانند، آشکار می‌نماید و رسوایشان می‌کند. «الْكَافِرِينَ»: کافر به معنای «ساتر» است. کافران کسانی هستند که می‌پوشانند؛ اما اینکه چه چیزی را می‌پوشانند، دامنه‌اش وسیع است: روی نعمت خدا را می‌پوشانند و نیز روی چهرهٔ زشت و کریه ددمنش حیوانی خود را می‌پوشانند... ولی قانون و سنت الهی آن است که خداوند آنچه را کافران می‌پوشانند، آشکار می‌نماید و رسوایشان می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۶، الف، ص ۱۱۱)</p>	<p>۴</p>

جدول شماره (۲): نمونه کدگذاری توصیفی

همان‌طور که پیش‌تر نیز بیان شد، در فرایند گردآوری داده جهت انجام کدگذاری توصیفی، ۷ کتاب تفسیری منتشر شده از رهبر معظم انقلاب («طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن کریم»، «تفسیر سوره براءت»، «تفسیر سوره مجادله»، «تفسیر سوره ممتحنه»، «تفسیر سوره حشر»، «تفسیر سوره حمد» و «تفسیر سوره بقره») از طریق جستجوی کلیدواژه‌ای مورد بررسی قرار گرفت. از منابع هفت‌گانه مذکور، ۴۱ گزاره استخراج شد و در فرایند کدگذاری توصیفی، از گزاره‌های موردنظر ۴۲ مضمون پایه به دست آمد که در مراحل بعدی کدگذاری ذیل مقولات کلان‌تری طبقه‌بندی شدند.

۲-۳. کدگذاری تفسیری

در مرحله دوم از فرایند تحلیل مضمون، با مقایسه مستمر و چندین باره مضامین پایه تولید شده در مرحله پیشین، مضامین سازمان‌دهنده ایجاد گشتند. برای تولید مضامین سازمان‌دهنده چندین مضمون پایه که به لحاظ معنی و مفهوم با هم انسجام و همخوانی دارند در ذیل یک مضمون سازمان‌دهنده جمع می‌شوند.

مضمون سازمان‌دهنده	مضامین پایه
ثبات و تداوم	ثابت بودن در طول تاریخ (۴ بار تکرار در مضامین پایه)
فراگیری	فراگیری در تمامی جوامع و فرهنگ‌ها
همسویی با حق	همسویی با جریان حق (۳ بار تکرار در مضامین پایه)
مبنای تشریح	ابتنای تشریح بر سنت‌های الهی
سنت پیروزی نهایی حق بر باطل	سنت پیروزی نهایی حق بر باطل (۴ بار تکرار در مضامین پایه)
	سنت پیروزی نهایی انبیاء بر دشمنان خود
	زام‌دار شدن نهایی مستضعفان
سنت نصرت اهل ایمان	سنت نصرت اهل ایمان (۳ بار تکرار در مضامین پایه)
سنت اثربخشی جهاد و کوشش	سنت اثربخشی تلاش و کوشش
	پیروزی بر دشمن در صورت مقاتله با آن
سنت آزمایش	سنت امتحان و آزمایش
سنت مجازات	سنت رسوا و خوار شدن کفار
	سنت مجازات افراد مغرور
	سنت شدن شانه خالی کنندگان از راه حق
	سنت سرکوب شدن دشمنان خداوند (۲ بار تکرار در مضامین پایه)
	سنت هلاکت تارکین امر به معروف و نهی از منکر
	سنت استدراج
هدایت مردم	هدایت مردم در پرتوی فهم سنت‌های الهی
	عبرت مردم در پرتوی فهم سنت‌های الهی
	استهزا نشدن به دلیل بی‌اعتنایی به حقایق عالم

تحلیل و تدبیر جوامع	امکان تحلیل حرکت جوامع در پرتوی سنت‌های الهی (۲ بار تکرار در مضامین پایه)
	امکان تدبیر حرکت جوامع در پرتوی سنت‌های الهی (۲ بار تکرار در مضامین پایه)
هماهنگی رفتار انسان با کائنات	هماهنگی رفتار انسان با کائنات، در پرتوی توجه به سنت‌های الهی
موفقیت انسان	موفقیت انسان، در پرتوی توجه به سنت‌های الهی

جدول شماره (۳): کدگذاری تفسیری

همان‌طور که گفته شد، در مرحله کدگذاری تفسیری، آن دسته از مضامین پایه‌ای به دست آمده در مرحله کدگذاری توصیفی که به لحاظ معنایی دارای قرابت بوده و از قابلیت طبقه‌بندی ذیل یک عنوان انتزاعی‌تر برخوردار بودند، با یکدیگر ادغام شده و ذیل یک مفهوم سازمان‌دهنده کلان قرار گرفتند. طی این فرایند ۴۲ مضمون پایه ذیل ۱۲ مضمون سازمان‌دهنده دسته‌بندی شدند.

۳-۳. یکپارچه‌سازی مضامین

در سومین و آخرین مرحله از فرایند تحلیل مضمون، به دسته‌بندی مضامین شکل گرفته از داده‌های به دست آمده می‌پردازیم. جدول شماره (۴) نشان‌دهنده دسته‌بندی مفهومی مضامین سازمان‌دهنده است.

مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
همسویی با حق	ویژگی‌ها
ثبات	
فراگیری	
مبنای تشریح	
پیروزی نهایی حق بر باطل	مصادیقی از سنت‌های الهی
نصرت اهل ایمان	
اثربخشی تلاش و کوشش	
قرار داشتن سرنوشت ملت‌ها در دست خود آنها	
آزمایش	
مجازات	
هدایت مردم	نتایج
تحلیل و تدبیر جوامع	

	هماهنگی رفتار انسان با کائنات
	موفقیت انسان

جدول شماره (۴): یکپارچه‌سازی مضامین

۴. تحلیل کیفی سنت‌های الهی از دیدگاه رهبر معظم انقلاب

بر اساس مجموعه فرایند تحلیلی صورت گرفته بر روی داده‌های پژوهش، مباحث تفسیری رهبر فرزانه انقلاب اسلامی درباره سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش ذیل سه مقوله کلان «ویژگی‌های سنت‌های الهی»، «مصادیقی از سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش» و «نتایج شناخت و توجه به سنت‌های الهی حاکم بر آفرینش» دسته‌بندی می‌شود. ذیل هرکدام از مقولات اصلی مجموعه‌ای از مفاهیم سامان می‌یابند.

۴-۱. ویژگی‌های سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش

مبتنی بر اندیشه تفسیری رهبر انقلاب، جهان آفرینش، هرگز به صورت عبث و بی‌هدف خلق نشده، بلکه این عالم با هدف رشد و سعادت انسان و تقرب وی به پروردگار عالم آفریده شده است. سنت‌های الهی، در واقع قواعد و قوانینی بنیادین حاکم بر جهان آفرینش محسوب می‌شوند. این قوانین بنیادین واجد چهار ویژگی اصلی همسویی با حق، ثبات، فراگیری و مبنا بودن نسبت به تشریح می‌شود

شکل شماره (۱): ویژگی‌های سنت‌های الهی

بر این اساس سنت‌های الهی با اهداف آفرینش انسان و جهان هم راستا بوده و زمینه‌ساز تحقق حق و حقیقت در عالم به شمار می‌روند؛ لذا حرکت‌های فردی و اجتماعی صورت گرفته در مسیر حق، از مزیت هم‌نوایی با سنت‌های الهی برخوردار هستند:

«این سنت و قانون در خدمت کسانی است که در راه حق قدم می‌زنند؛ زیرا چنین کسانی همانند سیب روی آب به طرف مقصد در حرکت‌اند و همسو با جریان حق می‌روند؛ ولی باطل برخلاف مسیر در حرکت است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶ الف، ص ۳۳۷).

همچنین سنت‌های الهی، اموری فراتاریخی بوده و گستره آنها به دوره زمانی خاصی محدود نمی‌شود. بر این اساس چنانچه از خلال بررسی اسناد و متون دینی و یا تحلیل سرنوشت جوامع پیشین، مجموعه‌ای از سنت‌های الهی شناسایی شوند؛ سنت‌های مذکور کماکان پایدار و ثابت بوده و بر جوامع امروزی نیز حاکم هستند:

«تمام حوادث و پدیده‌ها و وقایع تاریخ بشریت از اول تا به آخر، از صبحگاه تا غروب بشریت، همگی با یک سلسله قوانین واحد و سنن واحد اداره می‌شود» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶ الف، ص ۴۵۷).

«در زمان پیغمبر چنین بوده، در گذشته و سابق بر زمان پیغمبر هم همین‌طور بوده که محادین با خدا و رسول، سرکوب شده‌اند و از سر راه دعوت برداشته شده‌اند. این یک قانون است و طبیعی است که این قانون به زمان پیغمبر ختم نمی‌شود» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶ ب، ص ۵۵).

سنت‌های الهی اموری مکانمند و منطقه‌ای محسوب نمی‌شوند بلکه قواعدی جهان‌شمول هستند که به مرزهای مکانی و جغرافیایی محدود نمی‌شوند. تشریح الهی که در واقع برنامه علمی زندگی انسانی برای رسیدن به اهداف آفرینش وی است نیز در تناسب با همین سنت‌های الهی قرار دارند:

«اگر ما در جامعه‌ای مطالعه کردیم و ثابت شد که عامل فاسدکننده آن اجتماع و نیز عامل ضد آن چیست، در مطالعه جامعه‌ای دیگر که ده قرن با آن فاصله دارد، باید به سراغ همان عوامل برویم و همان‌ها را پیدا کنیم، و اگر بگردیم پیدا خواهد شد؛ زیرا سنن و قوانین طبیعت، همه یکسان هستند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶ ب، ص ۴۵۷).

مبتنی بر دیدگاه قرآنی حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، تشریح الهی و ارائه گزاره‌های باید و نبایدی برای راهبری انسان به سمت سعادت خود نیز مطابق با همین سنت‌های تکوینی صورت می‌گیرد؛ به نحوی که نظام تشریح به ارائه برنامه‌ای برای رفتار انسانی می‌پردازند که باعث همگرا شدن حرکت رشد انسانی با جریان سنت‌های الهی می‌شود و لذا افراد و جوامع انسانی باید ضمن عمل به تشریح الهی، بیشترین حد هم‌گرایی را بین رفتار خود و قواعد و قوانین حاکم بر جهان

آفرینش ایجاد کنند. به این ترتیب، فرایند تشریح توسط همان خداوندی صورت می‌گیرد که تکوین عالم نیز توسط او صورت گرفته است:

«آن کسی که تکوین عالم را می‌آراید، چرا در تشریح عالم میدان به دیگری بدهد؟ آن هم دیگری که خود، ساخته و پرداخته اوست. آن کسی که قوانین و سنت‌های طبیعی را در جهان و انسان، او به وجود آورده و آفریده، چرا جعل و تشریح قوانین مدنی و جزایی و غیره و غیره را به دست افراد ضعیف و عقل‌های ناقص و دانش‌های محدود و اراده‌های ضعیفی، امثال بشر و بشر معمولی بدهد، چرا؟ چرا خودش جامعه را اداره نکند؟ چرا خودش قانون نگذارد؟» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰، ص ۲۹۰).

۴-۲. مصادیقی از سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش

رهبر معظم انقلاب اسلامی در مباحث قرآنی خود و در خلال بحث درباره آیات مختلفی از کلام الله، به سنت‌های گوناگونی از جمله پیروزی نهایی حق بر باطل، نصرت اهل ایمان، اثربخشی تلاش و کوشش، آزمایش، مجازات و قرار داشتن سرنوشت ملت‌ها در دست خود آنها اشاره کرده و به تبیین و تشریح هرکدام از آنها پرداخته است.

شکل شماره (۲): مصادیقی از سنت‌های الهی

سنت پیروزی نهایی حق بر باطل، یکی از مهم‌ترین سنت‌هایی است که به صورت پربسامدی در مباحث تفسیری رهبر معظم انقلاب به آن پرداخته شده است. این سنت، نسبت به سایر سنت‌های الهی، از یک جایگاه محوری برخوردار است به نحوی که می‌توان سایر سنت‌ها را بسط و تفصیل همین سنت الهی دانست. مبتنی بر این سنت الهی، نهایتاً جریان حق بر جریان باطل به فتح و پیروزی دست خواهد یافت، هرچند ممکن است در مسیر این پیروزی نهایی، فراز و نشیب‌هایی وجود داشته باشد:

«اگر حق و باطل در مقابل هم صف کشیدند و باهم درگیر شدند و به جان هم افتادند، پیشرفت از آن حق است. این سنت عالم است؛ چون خلقت عالم بر مبنای حق است و جریان طبیعی عالم بر وفق حق و حقیقت؛ لذا حق در این عالم پیش می‌رود و برخلاف باطل، پیروزی از آن او است (خامنه‌ای، ۱۳۹۶ ب، ص ۳۳۶).

همان‌طور که گفته شد، نبرد دو جریان حق و باطل، در نهایت به پیروزی جریان حق ختم می‌شود؛ این پیروزی مسبوق به نصرتی است که از جانب پروردگار متعال نصیب اهل ایمان می‌شود. بر این اساس یکی از سنت‌های حاکم بر جهان آفرینش، سنت نصرت اهل ایمان است: «سنت خداوند بر یاری و نصرت اهل ایمان است و چنانچه آنان در مواجهه با کفر و شرک، صبر و استقامت کنند، مشمول تأیید و نصرت الهی می‌شوند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶ الف، ص ۱۵۷).

نصرت اهل ایمان به این معنا نیست که می‌توان بدون تلاش و کوشش، در نبرد بین حق و باطل به پیروزی رسید چراکه یکی از سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش، سنت اثربخشی تلاش و کوشش است. بر این اساس هر فرد و جامعه‌ای به ثمرات حاصل از کوشش و تلاش خود دست می‌یابد:

«حق هم با وجودی که حق است، احتیاج دارد به کار و تلاش و کوشش. گمان نکنیم چون حرف ما حق است، پس لازم نیست تلاش کنیم در راهش. فکر نکنیم چون داعیه ما قرآن است، پس خود خدا قرآن را پیش خواهد برد، نه! حرف حق درست است که حق است، درست است که محکوم است و مُسَلَّم است جهان به پذیرش آن در آینده، اما تلاش می‌خواهد، فعالیت می‌خواهد، عده‌ای باید پای آن صبر کنند، عده‌ای باید برای به کرسی نشاندن آن خون دل بخوردند ... همه حرف‌های عالم همین‌طور است. شما چقدر در دنیا افراد را، ایده‌ها را، مکتب‌ها را سراغ دارید که

پیروانش، دوستانش بر اثر کوشش، مجاهدت، آن مکتب را به گُرسی نشانند؟ چطور حرف‌های باطل، حرف‌های ناحق، حرف‌های برخلاف سنت عالم و طبیعت انسان، بر اثر کوشش و مجاهدت به گُرسی می‌نشیند، اما حرف حق بر اثر مجاهدت به کرسی نمی‌نشیند؟ این چه حرفی است؟» (خامنه‌ای، ۱۳۹۵، ص ۶۱۳).

با توجه به اینکه تلاش و کوشش هر قومی طبق سنت الهی، مثمر ثمر است، سرنوشت هر قومی هم در اختیار مردم همان جامعه قرار دارد. به تعبیر دیگر مردم می‌توانند در سایه تلاش و کوشش خودشان، مسیر حرکت جامعه را به سمت و سوی مدنظر خود تغییر دهند چرا که فرموده: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد: ۱۱).

«خود تو رفتی زمامت را دادی به شیطان، پس بگذار این زمام در دست شیطان بماند، این سنت ماست، این قانون آفرینش است. این برای این دنیایت، برای آن دنیایت چیست؟ «و نُصَلِّهِ جَهَنَّمَ»؛ از اینجا هم که چشم بستنی، یک‌سره خواهی رفت به سراغ دوزخ قهر پروردگار و عذاب جاودانه الهی. وقتی انسان به تاریخ نگاه می‌کند، می‌بیند عیناً همین جور است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰، صص ۷۷۲-۷۷۳).

یکی از سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش سنت آزمایش است. به تبع این سنت الهی، افراد و جوامع انسانی دائماً در معرض آزمایش‌های الهی قرار می‌گیرند تا از رهگذر این آزمایش‌ها، میزان پایبندی آنان به حق و حقیقت سنجیده شود:

«تا وقتی که پروردگار عالم، مردم را نیامد و در کوره امتحان نریزد و پاک‌بازان در راه دین و مؤمنان راستین به خدا و راه انبیا را از دیگر مدعیان پوچ‌گو جدا نکند، کوره امتحان همچنان مشتعل، و غربال امتحان در گردش است، و همچنان آزمون‌های الهی پیش می‌آید. این مفاد مشترک تمام آیاتی است که درباره امتحان و آزمایش آمده است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶ الف، ص ۱۴۵).

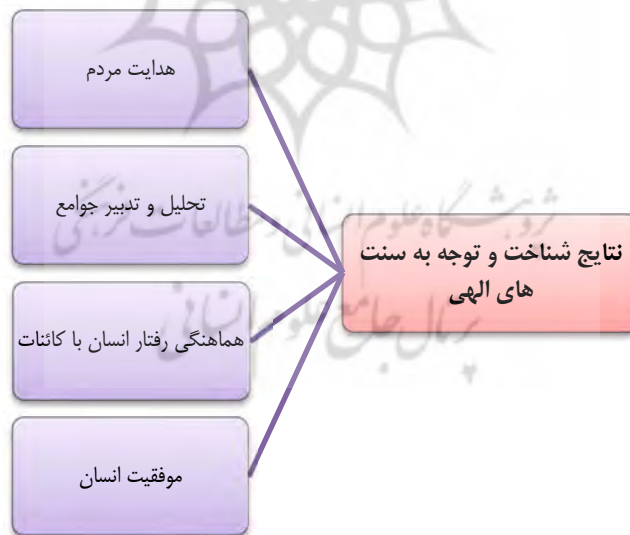
بر اساس سنت آزمایش، افراد و جوامع دائماً در معرض آزمون‌های الهی قرار دارند. در این میان طبیعتاً افراد و جوامعی که در این آزمون‌ها مردود شده و عدم پایبندی آنان به حقیقت اثبات می‌شود، مجازات می‌شوند:

«در جنگ حنین ابتدا لشکر اسلام به فزونی عدد خود غرّه شد و سنت مجازات آنان را فراگرفت و خداوند آنان را به خودشان واگذار کرد؛

در نتیجه ترس و وحشت از دشمن بر ایشان مستولی شد و فزونی لشکر به کارشان نیامد و زمین با همه فراخی‌اش بر آنان تنگ آمد تا جایی که پا به فرار گذاشتند و دست از حمایت رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) برداشتند و آثار شکست در لشکر اسلام آشکار شد، ولی آن‌گاه که با ندای رسول‌الله (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به خود آمدند و متنبه شدند، خداوند بر آنان سکینه نازل کرد و لشکریانی نامرئی فر فرستاد، پس بر دشمن کافر ظفر یافتند و خداوند کافران را با شکست و ناامیدی عذاب کرد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶ الف، ص ۱۷۶).

۳-۴. آثار و نتایج شناخت سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش

شناخت سنت‌های الهی و توجه به آنها نتایج و آثار ارزشمندی را برای افراد و جوامع مختلف بشری به همراه دارد. مهم‌ترین نتایج شناخت سنت‌های الهی و توجه به آنها عبارت‌اند از: هدایت مردم و تحلیل و تدبیر جوامع در پرتوی سنت‌های الهی.

شکل شماره (۳): نتایج شناخت و توجه به سنت‌های الهی

بر این اساس، یکی از مهم‌ترین ثمرات شناخت سنت‌های الهی، هدایت مردم است. به بیان دیگر، آشنایی مردم با سنت‌های الهی باعث آشنایی بیشتر آنان با حقایق حاکم بر جهان هستی می‌شود و سبب می‌شود که آنان رفتار خود را متناسب با این سنت‌ها، جهت‌دهی کنند:

«بخشی از داستان مهم موسی و فرعون را بر تو فرو می‌خوانیم «بِالْحَقِّ» بر طبق حق، بر طبق حقیقت، دور از افسانه و اسطوره، «لَقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» به سود مردمی که ایمان می‌آورند. اینی که بر تو بیان می‌کنیم و می‌خوانیم، بی‌فایده و کم‌اثر نیست، بلکه برای مؤمنینی که به تو گرویده‌اند، به‌شدت مؤثر و مفید و سودمند است. آنها وقتی که این داستان را با این بینش، شنیدند و سنت الهی را در این زمینه فهمیدند، راهشان را مشخص و معین می‌کنند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۵، ص ۶۳).

همچنین آشنایی و توجه به سنت‌های الهی، باعث دستیابی به بصیرت‌های تازه‌ای در تحلیل وضعیت جوامع مختلف می‌انجامد. به این ترتیب، تحلیل‌گران اجتماعی می‌توانند وضعیت موجود هر جامعه را با شاخص میزان مطابقت کنش‌های اجتماعی جامعه موردنظر با سنت‌های الهی تحلیل کنند. همچنین تحلیل‌گران اجتماعی می‌توانند از طریق شناخت هرچه بیشتر سنت‌های الهی، قوانین حاکم بر پیشرفت یا نابودی جوامع بشری را کشف کرده و در پرتوی آن به تدبیر حرکت جوامع مختلف بپردازند:

«در همهٔ زمان‌ها عَلت پیشرفت و ترقی ملت‌ها یک چیز است، و یک عامل است که ملت‌ها را به پیش می‌برد، و نیز در همهٔ زمان‌ها یک عَلت است که مردم را به زبونی و انحطاط وامی‌دارد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶، ص ۵۷).

آشنایی با سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش و جهت‌دهی به رفتار فردی و اجتماعی انسان در نسبت با آن‌ها باعث می‌شود که مجموعه فعالیت‌های انسان، هم‌جهت با نیروهای مختلف موجود در عالم کائنات باشد و به این ترتیب هم‌افزایی بسیاری بین قوای انسان و نیروهای موجود در کائنات رخ دهد:

«زندگی انسان بر طبق امر الهی، با همه سنن تاریخی و طبیعی هماهنگ است؛ آن وقتی که شما اطاعت امر خدا را می‌کنید، با تمام قوانینی که خدا برای مجموعه عالم قرار داده، دارید کار هماهنگی انجام می‌دهید؛ آن وقت که ناهماهنگ حرکت می‌کنید و عبادت خدا نمی‌کنید، با مجموعه گون ناهماهنگ هستید؛ این از آن مطالب بسیار عالی تفکر اسلامی و اندیشه قرآنی است. مثل اینکه یک ماشین را بدهند دست یک مهندس ناشی و

این مهندس ناشی که از ساختمان این ماشین و از روال حرکت این ماشین و از مسیری که برای گردش چرخ‌های این ماشین معین شده خبر ندارد، ماشین را به عکس به کار ببرد، پیچ و مهره‌ها را در جای نامناسب بگمارد، آنچه را برای کاری هست، به کار دیگری بزند، ماشین بد کار می‌کند؛ این آن انسانی است که با سنن و قوانین ناسازگاری می‌کند» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰، ص ۷۵).

نهایتاً آشنایی با سنت‌های الهی و هم‌راستا کردن کنش‌های انسانی با آن‌ها باعث می‌شود در پرتوی هم‌سویی رفتار انسانی و قواعد حاکم بر کائنات، فرد و جامعه انسانی در دستیابی به اهداف عالی خود به موفقیت دست یابد:

«این انسانی که طبیعت این قانون را می‌شناسد، روال و سنت حاکم بر این دستگاه را می‌شناسد، خود را با آن قوانین هماهنگ می‌کند و طبق اقتضای آن قوانین با این ماشین کار می‌کند و عمل می‌کند، آن انسانی است که خودش را منطبق کرده؛ این موفق‌تر است در زندگی. انسانی که با نام خدا زندگی می‌کند و عبودیت خدا می‌کند و امر و نهی خدا را در زندگی مسیر عمل خودش و برنامه کار خودش قرار می‌دهد، با این قوانین حاکم بر این مجموعه - که قوانین این مجموعه را خدا گذاشته؛ سنت طبیعت و همچنین سنت تاریخ، قوانینی که بر تاریخ حاکم است - خودش را هماهنگ می‌کند؛ لذا موفق‌تر است. اگر انسان بر خلاف مسیر جریان آب حرکت بکند، احتمال توفیقش کمتر است؛ نیروی زیادتری مصرف می‌شود، کار کمتری انجام می‌گیرد؛ بر وفق جریان آب، بر وفق طبیعت و قانون حاکم بر این طبیعت که حرکت می‌کند، توفیق بیشتری با سهولت بیشتری خواهد داشت» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰، صص ۷۵-۷۶).

نتایج تحقیق

پژوهش حاضر به بررسی موضوع سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش از دیدگاه تفسیری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای پرداخت. داده‌های موردنیاز برای این پژوهش از ۷ اثر تفسیری رهبر معظم انقلاب به دست آمده و با استفاده از روش تحلیل مضمونی، مورد پردازش و تحلیل واقع شد. نتایج این پژوهش نهایتاً ذیل سه مقوله کلان «ویژگی‌های سنت‌های الهی»، «مصادیقی از

سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش» و «نتایج شناخت و توجه به سنت‌های الهی حاکم بر آفرینش» طبقه‌بندی شد. در ادامه هرکدام از مقولات سه‌گانه به‌اختصار توضیح داده می‌شود.

۱. سنت‌های الهی از منظر اندیشه تفسیری رهبر معظم انقلاب دارای چهار ویژگی اصلی می‌باشند. این ویژگی‌های چهارگانه عبارت‌اند از «همسویی باحق»، «ثبات»، «فراگیری» و «مبنا قرار گرفتن برای تشریح الهی».

۲. رهبر معظم انقلاب در مباحث تفسیری خود به مصادیقی از سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش اشاره کرده و توضیح و تبیین آنها پرداخته‌اند. این مصادیق سنن الهی عبارت‌اند از: «پیروزی نهایی حق بر باطل»، «نصرت اهل ایمان»، «اثربخشی تلاش و کوشش»، «قرار داشتن سرنوشت ملت‌ها در دست خودشان»، «آزمایش» و «مجازات».

۳. رهبر معظم انقلاب در مباحث تفسیری خود ثمرات و نتایجی را برای توجه داشتن به سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش ذکر کرده‌اند. این آثار و نتایج عبارت‌اند از: هدایت انسان، تحلیل و تدبیر جامعه، هماهنگی رفتار انسان با کائنات و موفقیت انسان. در شکل شماره (۵)، شبکه مضامین سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش، مبتنی بر آثار قرآنی رهبر معظم انقلاب اسلامی ارائه شده است.

شکل شماره (۴): الگوی سنت‌های الهی حاکم بر جهان آفرینش مبتنی بر آثار قرآنی رهبر معظم انقلاب

شکل شماره (۵): شبکه مضامین سنت های الهی حاکم بر جهان آفرینش مبتنی بر آثار قرآنی رهبر معظم انقلاب

کتاب‌نامه:

قرآن کریم:

- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۸)، *عیون اخبار الرضا*، تهران: نشر جهان.
- ابن درید، محمد بن حسن (۱۹۸۸)، *جمهره اللغة*، بیروت: دار العلم للملایین.
- ابن طاووس، علی بن موسی (۱۴۰۹)، *إقبال الأعمال*، تهران: دار الکتب الإسلامية.
- ابن فارس، احمد بن فارس؛ هارون، عبدالسلام محمد (۱۴۰۴). *مقاییس اللغة*، قم: مکتب الاعلان الاسلامی.
- ازهری، محمد بن احمد (۱۴۲۱)، *تهذیب اللغة*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- انصاری، محمد بن مکرم (۱۴۱۴). *لسان العرب*. بیروت: دارالصار.
- بروجردی، سیدحسین (۱۴۱۶)، *البدر الزاهر فی صلاة الجمعة و الم سافر- تقریر بحث البروجردی للشیخ المنتظری*، قم: مکتبه آیت‌الله المنتظری.
- پرچم، اعظم؛ باقرپور، مریم. (۱۳۹۳). «بررسی دیدگاه آیت‌الله محمدباقر صدر در زمینه‌ی سنت‌های اجتماعی در قرآن». *دانشنامه علوم قرآن و حدیث*، شماره ۱، صص ۱۳-۳۶.
- جعفری‌نژاد، سعید؛ زارع، غلامحسین؛ شفیعی، اسماعیل (۱۳۹۹)، «نقش سنت‌های الهی در تداوم انقلاب اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری». *رهیافت انقلاب اسلامی*، شماره ۱۴، صص ۲۳۷-۲۵۶.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۵)، *همتایی قرآن و اهل بیت*، قم: اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۷)، *قرآن در قرآن*، قم: اسراء.
- حامد مقدم، احمد. (۱۳۷۹)، *سنت‌های اجتماعی در قرآن کریم*. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسكري (ع)*، (۱۴۰۹ق)، قم: مدرسه الإمام المهدي (عج).
- حلوانی، حسین بن محمد (۱۴۰۸)، *نزّهة الناظر و تنبیه الخاطر*، قم: مدرسه الإمام المهدي (عج).
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۵). *طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن*. تهران: موسسه فرهنگی ایمان جهادی.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۶الف). *بیان قرآن: تفسیر سوره‌ی براءت*. تهران: موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۶ب). *بیان قرآن: تفسیر سوره‌ی مجادله*. تهران: موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.

خامنه‌ای، سید علی. (۱۴۰۰). *بیان قرآن: تفسیر سوره‌ی حشر*. تهران: موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.

خامنه‌ای، سید علی. (۱۴۰۱). *بیان قرآن: تفسیر سوره‌ی بقره*. تهران: موسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.

خرمشاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۷۷). *دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی*. تهران: ناهید.

خمینی، سید روح‌الله (۱۳۹۴)، *صحیفه‌ی نور*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

خمینی، سید روح‌الله (۱۴۱۰)، *المکاسب المحرمه*، قم: مؤسسه اسماعیلیان.

دهخدا، علی اکبر. (۱۳۶۳). *لغت‌نامه دهخدا*. تهران: دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

راجانی، کمیل؛ مؤدب، سیدرضا (۱۳۹۷)، «بررسی تحلیلی حدیث *إِنَّمَا يَعْرِفُ الْقُرْآنَ مَنْ خُوِّطَ بِهِ*»، *کتاب قیم*، شماره ۱۸، ص ۳۳۹-۳۶۵.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۳۸۷). *المفردات فی غریب القرآن*. تهران: موسسه الصادق.

روشنایی، پرهام؛ عمیدی مظاهری، نوید؛ امامی، سیدمجید. (۱۳۹۷). «الگوی جامع فرهنگ قرآنی و

تبیین نقش آن در تغییرات فرهنگی جامعه اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله العالی)».

مطالعات قرآن و حدیث، شماره ۲۲، ص ۳۱-۶۰.

شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴)، *نهج البلاغه (للصیحی صالح)*، قم: هجرت.

شعیری، محمد بن محمد (بی‌تا)، *جامع الأخبار*، نجف: مطبعة حیدریه.

صاحب بن عباد، اسماعیل. (۱۴۱۴). *المحیط فی اللغة*. بیروت: عالم الکتب.

صدر، سید محمد باقر. (۱۳۹۳). *المدرسه القرآنیه*. قم: دارالصدر.

صدر، سیدمحمد باقر. (۱۳۸۸). *سنت‌های تاریخ در قرآن*، ترجمه: جمال‌الدین موسوی اصفهانی، قم:

جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

صفار، محمد بن حسن (۱۴۰۴)، *بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد*، قم: مکتبه آیه الله المرعشی

النجفی.

طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۹۰)، *المیزان فی تفسیر القرآن*، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.

طبرسی، ابوعلی فضل ابن حسن. (۱۴۱۵). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. بیروت: مؤسسه الأعلمی

للمطبوعات.

طریحی، فخرالدین بن محمد علی. (۱۳۷۵). *مجمع البحرین و مطلع الثیرین*. تهران: مکتبه المرتضویه.

طوسی، محمد بن الحسن (۱۴۱۱)، *مصباح المتهدد و سلاح المتعبد*، بیروت: مؤسسه فقه الشیعیه.

- عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمد سعید؛ فقیهی، ابوالحسن؛ شیخ‌زاده، محمد. (۱۳۹۰). «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی». *اندیشه مدیریت راهبردی*، شماره ۵، صص ۱۵۱-۱۹۸.
- عمید، حسن. (۱۳۷۵). *فرهنگ عمید*. تهران: امیرکبیر.
- عینی‌زاده (موحد)، محمد؛ مودب، سیدرضا. (۱۳۹۶). «نظام‌سازی» در نگاه تفسیری آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله). *مطالعات قرآن و حدیث*، شماره ۲۱، صص ۱۵۳-۱۷۵.
- قلعجی، محمد رواس؛ فنیبی، حامد صادق. (۱۴۰۸). *معجم لغة الفقهاء*. بیروت: دار الفوائد للطباعة.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷). *الکافی*. تحقیق: علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مرادخانی تهرانی، احمد. (۱۳۹۴). *سنت‌های اجتماعی الهی در قرآن*. قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).
- مصباح یزدی، محمد تقی. (۱۳۷۹). *جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآنی*. تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.
- مصطفوی، حسن. (۱۳۶۸). *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۹۹). *عدل الهی*. قم: نشر صدرا.
- مقری فیومی، احمد بن محمد. (۱۳۸۳). *المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی*. قم: دارالهجره.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006), "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology*, Vol. 3, No. 2, Pp. 77-101.

Bibliography:

The Holy Quran.

Ibn Faris, Ahmad Ibn Faris; and Haroon, Abdussalam Mohammad. (1404).

Vocabulary comparisons. Qom: Al-Alan Islamic School. Volume 3.

Egyptian Ansari, Muhammad bin Makram bin Ahmad. (1414). Arabic language Beirut: Dar al-Saar. Volume 13.

The information base of the Office of Preservation and Publication of the Works of Ayatollah Seyyed Ali Khamenei at the web address: farsi.khamenei.ir

flag, great; and Bagharpour, Maryam. (1393). "Examination of Ayatollah Muhammad Baqer Sadr's view on social traditions in the Qur'an". Encyclopedia of Qur'anic and Hadith Sciences, Volume 1, Issue 1, pp. 13-36.

Jafarinejad, Massoud; Zare, Gholamohsin; and Shafii, Ismail. (2019). "The role of divine traditions in the continuation of the Islamic revolution from the perspective of the Supreme Leader". Approach to the Islamic Revolution, Volume 51, Issue 14, pp. 237-256.

Hamed Moghadam, Ahmed. (1379). Social traditions in the Holy Quran. Islamic Research Foundation. Mashhad: Islamic Research Foundation.

Khamenei, Seyed Ali. (1396 A). Interpretation of the Qur'an: Tafsir of Surah Bara'at. Tehran: Cultural Research Institute of the Islamic Revolution, Department of Preservation and Publication of the Works of Ayatollah Ali Khamenei (Madazla-ul-Aali) of the Islamic Revolution Publications.

Khamenei, Seyyed Ali. (1396b). Saying the Qur'an: Tafsir of Surah Mujadalah. Tehran: Cultural Research Institute of the Islamic Revolution, Department of Preservation and Publication of the Works of Ayatollah Ali Khamenei (Madazla-ul-Aali) of the Islamic Revolution Publications.

Khamenei, Seyyed Ali. (1400). Commentary on the Qur'an: Commentary on Surah Hashr. Tehran: Cultural Research Institute of the Islamic Revolution, Department of Preservation and Publication of the Works of Ayatollah Ali Khamenei (Madazla-ul-Aali) of the Islamic Revolution Publications.

Khamenei, Seyyed Ali. (1401). Saying the Qur'an: Tafsir of Surah Al-Baqarah. Tehran: Cultural Research Institute of the Islamic Revolution, Department of Preservation and Publication of the Works of Ayatollah Ali Khamenei (Madazla-ul-Aali) of the Islamic Revolution Publications.

Khamenei, Seyed Ali. (1395). Outline of Islamic thought in the Qur'an. Tehran: Iman Jihadi Cultural Institute. (Published the original work 1392)

- Khorranshahi, Bahauddin. (1377). Encyclopedia of Quran and Quran Studies. Tehran: Nahid. Volume 2.
- Dekhoda, Ali Akbar. (1363). Dekhoda dictionary. Tehran: Faculty of Literature and Human Sciences. Volume 2.
- Ragheb Esfahani, Hossein bin Mohammad. (1387). Al-Mufradat fi Gharib al-Qur'an. Tehran: Al-Sadegh Printing and Publishing Institute.
- Roshnai, Parham; Umidi Mozaheri, Navid; and Emami, Seyed Majid. (1397). "Comprehensive model of Quranic culture and explanation of its role in the cultural changes of Islamic society from the perspective of Ayatollah Khamenei (Madazla Al-Aali)". Quran and Hadith Studies, Volume 22, No. 11, pp. 31-60.
- Sahib bin Abbad; and Ismail. (1414). The environment in the language. (Mohammed Hassan Al Yassin, researcher). Beirut: Alam al-Katb.
- Sadr, Seyyed Mohammad Baqir. (1393). Madrasa al-Qur'aniyah. Qom: Dar al-Sadr.
- Sadr, Seyyed Mohammad Baqir; and Mousavi Esfahani, Jamaluddin. (2008). Traditions of history in the Qur'an. (Community of teachers of Qom seminary) (ed. [Editor 2]). Qom: Qom Seminary Teachers Society, Islamic Publications Office.
- Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein. (1393). Al-Mizan in Tafsir al-Qur'an. Beirut: Al-Alami Publishing House. C Volume 16.
- Tabarsi, Abu Ali Fazl Ibn Hassan. (1415). Majma al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an. Beirut: Al-Alami Publishing House. Volume 8.
- Tarihi, Fakhreddin bin Muhammad Ali. (1375). Al-Bahrein Assembly and Al-Nayrin's Informer. Tehran: Al-Mortazavi School. Volume 1-six volumes.
- Abdijaafari, Hassan; Taslimi, Mohammad Saeed; Faqihi, Abolhassan; and Sheikhzadeh, Mohammad. (1390). "Thematic analysis and network of themes: a simple and efficient method to explain patterns in qualitative data". Strategic Management Thought, Volume 10, Issue 5, pp. 151-198.
- Omid, Hassan. (1375). Amid dictionary. Tehran: Amir Kabir.
- Ainizadeh (Movehed), Mohammad; and Modeb, Sidreza. (1396). ""System building" in the interpretative view of Ayatollah Khamenei (Madazaleh)". Quran and Hadith Studies, Volume 21, No. 11, pp. 153-175.
- Qalaji, Mohammad Ravas; and Qoneibi, Hamed Sadeq. (1408 AH). The dictionary of jurists. Dar Al Nafais for printing, publishing and distribution.
- Kilini, Muhammad bin Yaqub bin Ishaq. (1407 AH). Al-Kafi (Ali Akbar Ghafari and Mohammad Akhundi, proofreaders). Tehran: Darul Kitab al-Islamiya.

- Muradkhani Tehrani, Ahmad. (1394). Divine social traditions in the Qur'an. Qom: Al-Mustafa International Translation and Publishing Center.
- Misbah Yazdi, Mohammad Taghi. (1379). Society and history from the Quranic point of view. Tehran: International Publishing Company.
- Mustafavi, Hassan. (1368). Researching the words of the Holy Qur'an. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance, Printing and Publishing Organization. Vol. 1-14. (Original work published in 2018)
- Motahari, Morteza. (2019). justice of God. Qom: Sadra.
- Moqri Fayoumi, Ahmad bin Muhammad. (1383). Al-Masbah al-Munir in Gharib al-Sharh al-Kabir by Al-Rafa'i. Qom: Dar Al-Hijrah. Volume 1- two volumes.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی